

İBN SÎNÂ'YA GÖRE TANRININ BİR MAHİYETİ VAR MIDIR?

İlyas ERSOY *

Giriş

Mâhiyet ve varlık arasındaki ayrım İslam düşüncesinin en temel tezlerinden birini meydana getirir. Mâhiyet ve varlık ayrımıyla Zorunlu ve mümkün varlık ayrımı birbiriyle yakından ilişkilidir. Mâhiyet ve varlık arasındaki ayrımı ilk ortaya atanın Farabî olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bu ayrımı İbn Sînâ'ya isnat ederken onun öncüsünün Farabî olduğunu ifade edenler de vardır.¹

İbn Sînâ, Zorunlu varlık ve Mümkün varlık arasındaki en temel farklılığı varlık ve mâhiyet ayrımıyla ilişkilendirmekte ve bu ayrım yoluyla temellendirmektedir. Buna göre Zorunlu Varlık “varlığından ayrı bir mâhiyeti olmayan” varlık; mümkün varlık da “varlığından başka bir mâhiyeti olan” varlıktır. İbn Sînâ'ya göre Zorunlu Varlığın varlığından ayrı, varlığı gerektiren bir mâhiyeti yoktur. Çünkü ona göre varlığından ayrı mâhiyeti olanlar sebepli varlıklardır.² Burada temel sorun Vâcibu'l-Vücûd'un varlığından başka bir mâhiyeti olmamak tam olarak ne anlama gelmektedir? Bu tür bir yargı Vâcibu'l-Vücûd'un bir mâhiyetinin olmadığını söylemekle eş değer midir? Bir varlığın mâhiyeti onun salt varlığı olabilir mi? Bir mâhiyeti olmayan salt varlık düşüncesinin akla sığmayan, anlaşılmayan bir şey olduğunu dile getiren Gazâlî, mâhiyetin

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Doktora Öğrencisi.

¹ Hüseyin Atay, Farabî ve İbn Sînâ'ya Göre Yaratma, (Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), s. 13-14. Toshihiko Izutsu, İslam'da Varlık Düşüncesi, (2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), s.111. Hayrani Altıntaş, İbn Sînâ Metafiziği (2. bs. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları,2002), s.32.

² İbn Sînâ, en-Necat fi'l Mantık ve'l- İlahiyat, c.II, thk, A. Umayra, (Beyrut: Dar'ul-Cil, 1992), s.77. İlhan Kutluer, İbn Sînâ Ontolojisinde zorunlu Varlık,(İstanbul: İz yayıncılık, 2002),s.114-115. Ali Durusoy, İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri, (İstanbul: İFAV yayınları,1993), s.49-50. Ömer Mahir Alper, Varlık ve İnsan (İstanbul: Klasik yayınları, 2010), s.36. Atay, İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi, (Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001) s.178.

yadsınmasının gerçekliğin yadsınmasıyla aynı anlama geleceğini ifade etmektedir.³

İbn Sînâ'nın Vâcibu'l-Vücûd'a bir mâhiyet atfetmediğini düşünen Gazalî gibi düşünürlerin yanı sıra, İbn Sînâ'nın "Vâcibu'l-Vücûd'un varlığından ayrı bir mâhiyeti yoktur", ifadesinin Vâcibu'l-Vücûdun bir mâhiyeti olduğunu inkar anlamına gelmediğini ve söz konusu mâhiyetin Vâcibu'l-Vücûd'un varlığı (hakikati, inniyeti, anity) olduğunu ileri süren düşünürler vardır. Burada çevirisini verdiğimiz yazı yukarıda değindiğimiz sorunu farklı bakış açılarından ele almaktadır. Bu yazı E. M. Macierowski'nin "Does God Have A Quiddity According To Avicenna?" adlı yazısının çevirisidir.

İBN SİNÂ'YA GÖRE TANRININ BİR MAHİYETİ VAR MIDIR? *

İbn Sînâ'nın *Metafizikler*'inin S. Van Riet tarafından Louvain'de basılan yeni eleştirel baskısında (I, 1977: II, 1980; III, 1983) Gerard Verbeke, İbn Sînâ'ya göre Zorunlu Varlığın, kendi varlığından ayrı bir öze sahip olmadığını ifade eder (II, 42, 159. not). (Bu not için) bir kimse İbn Sînâ'ya ait metinlere kesin bir referans için boşuna bakar.

Diğer taraftan üç bölümlü çalışmasında Albert G. Judy, *Angelicum*'da yayınlanmış olan *Suma contra Gentiles*'deki İbn Sînâ'nın *Metafizikler*'inde (bölüm I:52 (1975) 340-384; bölüm II: 541-586; bölüm III: 53 (1976) 183-226) oldukça açık bir biçimde şöyle ifade edildiğini belirtir: " İlk, bir inniyetin dışında bir Mâhiyete sahip değildir". (İlk, bir mâhiyete sahip değildir, ancak bir inniyete sahiptir.)(546) ve Judy'e göre *İbn Sînâ, diğer tüm gerçekliğin sahip olduğu şeye, Zorunlu Varlığın kesinlikle sahip olmadığını ifade etmiştir. Yani bir mâhiyet, bir nelik, inniyetten farklıdır* (547-548).

³ Mehmet Sait Reçber, "Vâcibu'l Vücûd'un Mâhiyeti Meselesi", Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu, Ed: M. Mazak-N. Özkaya, (İstanbul: İstanbul B.B. Kültür A.Ş. Yay., 2008), s. 310. Gazalî, *Tehâfüt'ül-Felâsife*, çev: M.Kaya, H.Sarıoğlu,(İstanbul:Klasik Yay.,2009), s.118.

* E. M. Macierowski, Does God Have A Quiddity According To Avicenna?, *Thomist*, 52:1 (1998:Jan.) p.79-87.

Bununla birlikte, Judy'nin makalesinin ilk eki 1495 ve 1508 *Metafizikler*'in Venedik basımları bir düzeltme ihtiva eder. Söz konusu makale, noktalama işaretlerinde beş Latince MSS üzerine dayandırılan kusursuz Van Riet metninden belli başlı farklılıklar gösterir.

Etienne Gilson'un *Element of Christian Philosophy* (Garden City, N. Y. Doubleday, 1960) adlı eserinde çok az bir farklılık bulunur. Sayfa 127'de; "Tam olarak İbn Sînâ'nın sonucu şudur: İlk, Mâhiyete sahip değildir. Bu, Peder M. D. Roland Gosselin'in *De ente et essentia* baskısındaki ikinci yazından iktibas ettiği bir iddiadır.

Bu tartışmadaki amaç nedir? Peki ya Tanrı bir mâhiyete sahip değilse? Öyle görünüyor ki, eğer mâhiyet veya öz, varlık olarak da bilginin bir ilkesi ise, Tanrı tamamen bilinemez olmalıdır. Böylece Gilson ve Judy'nin görüşleri makul olabilir. Öte taraftan, ya Tanrı bir mâhiyete sahipse? Bir olası çıkarsama daha. Eğer biz belki de bu hayatta Tanrıyla bir tür mistik birliğe sahip olduğumuz tanrısal mâhiyete erişim ve anlayışa sahip olmuş olsaydık, bu panteistik sonuçlar kazanabilirdi. Verbeke böyle yolları takip etmez. Onun çıkarımı, İbn Sînâ ile; "Tanrı sadece kendi özü değil, aynı zamanda Tanrının özü, kendi varlığından başka türlü de değildir (Bu yüzdendir ki, Tanrısal bir özden söz etmenin makuliyeti budur.)" görüşünü ileri süren St. Thomas Aquinas öğretisini uzlaştırmaya işaret eder. Bu nedenle, İbn Sînâ'nın hermenotik düzeyindeki duruşunda bile, bu kadar önemli bir konu hakkında bu tür görüşlere sahip olan bilim adamları ciddi bir zorluğa işaret ederler.

Judy, görüşlerini desteklemek amacıyla metinler sunduğu için, onun bölüm numaralarını ve Van Riet'in sayfa ve satırlarını kullanarak, biz de söz konusu delili inceleyelim (Judy, bölüm 4, Van Riet 398.83-399.84). Latince metni o şöyle açıklar: " İlk, ondan farklı olan bir inniyetin dışında, bir mâhiyete sahip değildir". Diğer Latince metni (Judy, bölüm 13, Van Riet 401.31-32) şöyle açıklar: "Bu nedenle, Zorunlu Varlık, inniyet demek olan kendi hakikatinden başka bir

Mâhiyete sahip değildir ” (559). Bununla birlikte 4'üncü bölümde *nisi* kelimesinin *hariç* diye, 13'üncü bölümde ise *ancak sadece* diye çevrilmesini merak ediyoruz. Bir kimse *sed solum* veya *sed tantum* kelimesini haklı olarak *ancak sadece* şeklinde tercüme etmeyi umabilir. Buna göre tercüme şu şekilde düzeltilmelidir: “ Bu nedenle, Zorunlu Varlık, inniyet demek olan kendi hakikatinin dışında bir Mâhiyete sahip değildir”. Bu, o zaman aşağıdaki gibi anlaşılabilir:

a) Zorunlu varlık bir mâhiyete sahiptir ve

b) İnniyetten ne kastedilirse edilsin, bu mâhiyet, inniyetten başka bir şey değildir.

O zaman Judy'nin dördüncü bölümünü yeniden mi düşünmeliyiz? Zira biz gördüğümüz kadarıyla, “İlk, bir inniyetin dışında bir mâhiyete sahip değildir” şeklinde Latince doğru bir çeviri yapılmasına rağmen, söz konusu ifade ile “İlk, bir inniyetten başka Mâhiyete sahip değildir” manası esas alınmıştı. Buna göre, buradan şöyle bir çıkarsama yapabiliriz:

a) İlk, bir mâhiyete sahiptir ve

b) Bu mâhiyet, inniyetten başka bir şey değildir.

Bir kez daha inniyet kelimesinin anlamı açık kalıyor. “Mâhiyetten farklı bir inniyetin dışında, İlk, bir Mâhiyete sahip değildir” ifadesini iddia etmek tuhaf görüldüğü için biz, Peder Judy'nin *quae sit discreta ab ipsa* ifadesindeki kafa karışıklığını paylaşabiliriz. Zira bir şeyin özü kendisinden nasıl farklı olabilir? İbn Sînâ kendisiyle mi çelişiyor? Judy haklı olarak karmaşık bir metinde ima ettiği gibi, bir şey açıkça yanlış ve burada bir zorluk var. Metnin Arapça aslından hareketle Judy'nin dördüncü bölümündeki ifade aşağıdaki gibi açıklanabilir:

“Şimdi meselemize dönüp deriz ki, İlk'in mâhiyeti yoktur, yalnızca inniyeti vardır. mâhiyetin anlamını ve inniyetten ayrıldığı hususta neyle ayrıldığını bu açıklamamızın başında öğrenmiştin”.

Mâhiyet ve inniyet arasındaki semantik farklılığa dair dâhili referans Latince metinden çıkarılmıştır. Buna göre ne anlama gelirse

gelsin, İbn Sînâ'da *İlk* olarak isimlendirilen Tanrı hususunda mâhiyet ve inniyetin gerçek tanımlamasını reddetmek için bir neden yoktur. Bir kimse şöyle bir tereddüde düşebilir ve hatta “ biz, Arapça metne referansla Latince İbn Sînâ'nın ne demek istediğini anlamaya çalışmamalıyız ” (Judy, 550) diyebilir. Ancak, Latince metinle daha uyumlu hale getirmek için yeniden inceleyemedik. Şöyle ki; *quae sit discreta ab ipsa* sıkıntılı ifadesi haber kipinde değil, dilek kipindedir ve bazı durumlarda ilk olarak zorunlu olmasa da şöyle açıklanabilir:

“Şimdi meselemize dönüp deriz ki; İlk, bir mâhiyetten farklı olabilen inniyet dışında bir mâhiyete sahip değildir ”.

O zaman şöyle bir durum ortaya çıkabilir: Tanrı bir mâhiyete sahiptir ve O'nun mâhiyeti inniyettir. Eğer inniyet, varlık anlamında alınırsa, Prof. Verbeke'nin görüşü en az mantıklı görülebilir. Burada şunun farkına varmak yeterli olacaktır ki; inniyet, Arapça “*anniyya*” kelimesinin çevirisinin değiştirilmesi gibi görünen Latince “*anitas*” kelimesinin başka alfabeyle yazılmasından ibarettir. Bu “*anniyya*” kelimesi, Astat tarafından Aristoteles'in *Metafizikler*'inin versiyonunda Yunanca *einai* kelimesinin tercümesi için kullanılmıştır. M.Th.d'Alverny'nin *Mélanges offerts à Étienne Gilson*'daki “*Anniyya-Anitas*” bu ilişkiyi anlamada yararlı olabilir. İbn Sînâ bağlamında inniyet kelimesinin türü açık değildir. Bu nedenle, Verbeke'nin iddiası makul olsa bile yeterli değildir. Belki İbn Sînâ'nın *Şifa* adlı eserinin *Mantiğa Giriş* kısmındaki bu hususla ilgili birkaç ima yardımcı olabilir (eke bakınız).

Mantıkta inniyet kelimesinin kullanılmasından hareketle, bir kimse inniyet kelimesini, mâhiyetin zıddı olarak, tekil varlıkta ayırt edici bir şeye hamledilmesi olarak anlayabilir.

Buna göre, ilk bakış açısıyla Verbeke'nin şu önerisini kabul edebiliriz ki: İbn Sînâ'ya göre, Tanrının özü, inniyet anlamında varlığıyla aynıdır. Dahası, hiçbir Latince MSS'de yer almayan, Van Riet (401.32) tarafından sürekli söz edilen bir Arapça metin vardır:

(Judy bölüm 13 ve 14 arasında) “Şöyle deriz ki: Şayet inniyet ve varlık için tesadüfi bir şey olsaydı, o zaman şöyle olurdu: O; a) ya mâhiyetin özümüle zorunlu birlikte olan bir şey, b) ya da arızı bir şey olurdu. Şimdi onun, mâhiyetten dolayı meydana gelmesi imkansızdır. Sonuç olarak, bir varlığın dışındaki hiçbir şeyin bir sonucu yoktur. Aksine, şayet öyle olsaydı, varlığın öncesinde bir varlığa sahip bir mâhiyeti takip etmek zorunda olurdu. Bu da imkansızdır (Cairo1960, 346.13-15).

Burada şu iddialarında Verbeke doğru, Gilson yanlıştır anlamına gelebilir mi? “İbn Sînâ'nın sonucu, İlk, Mâhiyete sahip değildir?” (Elements 127). Peki Gilson'un görüşü kurtarılabilir mi?

Latince versiyonda devam ettiği gibi, biz de aynı şekilde devam edelim:

“Biz deriz ki; inniyetin dışında bir mâhiyete sahip olan her şey, maluldür. Çünkü daha önce öğrendiğin gibi, inniyet ve varlık, inniyetin dışında olan mâhiyet için var kılan bir şey konumunda değildir. Dolayısıyla inniyet, mâhiyetin gereklerindedir. Bu durumda ya mâhiyete, o Mâhiyet olduğu için gerek olur ya da Mâhiyetin gereği olması, başka bir şey sebebiyledir. “Gereklilik” sözüümüzün anlamı varlığı izlemektir. Bu mevcudu ise ancak bir mevcut izler. Eğer inniyet, mâhiyeti izlese ve mâhiyetin kendisi nedeniyle onun gereği olsa, inniyet, varlığında bir varlığı izlemiş olacaktır. Varlığında bir varlığı izleyen her şeyin izlediği şey, ondan önce bizzat mevcuttur. Bu durumda mâhiyet, varlığından önce zatıyla mevcut olacaktır. Bu bir çelişkidir. Böylece geriye, varlığın mâhiyete sahibi her şey, maluldür ve Zorunlu Varlığın dışındaki diğer şeylerin Mâhiyetleri vardır. O mâhiyetlerin kendileri bakımından mümkün varlıklardır ve varlık onlara ancak dışardan ilişmektedir.

O halde İlk'in mâhiyeti yoktur; mâhiyet sahibi olanlara varlık İlk'ten taşmaktadır. İlk, yokluk ve diğer vasıfların ondan olumsuzlanması şartıyla salt varlıktır. Sonra mâhiyet sahibi diğer şeyler, mümkündür ve onunla var olurlar.” (Van Riet 401.33-402.51)

Bu metnin ilk kısmında(13-17) öyle anlaşılmaktadır ki delil Tanrının hiçbir mâhiyete sahip olmadığına değil de onun Zorunlu Varlık, kendine benzemek olduğuna dayanmaktadır ve Zorunlu Varlık, Zorunlu Varlıktır delili, düşünce için belirlenmiş olan bireyin onun kendi mâhiyetiyle aynılığı anlayışında ele alınmış gibi gözükmektedir. Bunun inniyet oluşturduğu gözükmektedir. Zorunlu Varlığın mâhiyeti, Zorunlu Varlıktan herhangi bir şekilde farklı değildir. Eğer öyle olsaydı, üzerinde düşündüğümüz şey gerçekten Zorunlu Varlık olmazdı. Zorunlu Varlık bir mâhiyetten kaynaklanan zaruri rastlantılardan bile hali olan ayrıcalıklı bir mâhiyete sahiptir ya da ayrıcalıklı bir Mâhiyettir. Diğer durumlarda, inniyet ilişkili rastlantılardan ortaya çıkacaktır; Zorunlu Varlıktaki inniyet, mâhiyetin kendisinden farklı değildir. Aksi takdirde, netice kendi özünden öyle öncelikli olacaktır ki bu manasızdır.

Bu durumda kimilerinin ifade etmiş olduğu gibi İbn Sînâ nasıl olur da İlk İlkenin mâhiyete sahip olduğunu inkâr eder? Diğer durumlarda mâhiyet varlıkla ya da inniyetle aynı değilken, İbn Sînâ'nın aslında Zorunlu Varlık yerine, mâhiyetin varlık ya da inniyet olduğunu kabul ettiği ortaya çıkabilir. İçlerinde, onların varlığı mâhiyetin esas ilkelerinden değil de bir sebepten türemiş gibi gözükmektedir. Daha önce İbn Sînâ İlk'in inniyetten başka bir mâhiyete sahip olmadığını söylemiştir (inna al-awwala la mahiyyata la-hu ghair al-anniyya, Cairo 1960,344.10); şimdi ise Mâhiyet sahibi her şeyin ma'lul olduğunu(fakull dhi mahiyyatin ma'lül) ve Zorunlu Varlığın dışında her şeyin mâhiyeti olduğunu (wa-sa'ir al-ashya' ghaira al-wajib al-wujud fa-la-ha mahiyyat, 347.8) söylemektedir. İbn Sînâ, inniyetin dışında bir Mâhiyete sahip olan her şeyin ma'lul olduğunu (wa-naqulu inna kulla ma la-hu mahiyya gharia al-anniyya fahwwa ma'lül, 346-347) iddia etmektedir. Bu çıkış noktasından, İlk'in bir mâhiyete sahip olduğu gerçeğinden, yani varlığın zorunluluğu olmaktan, O'nun hiçbir mâhiyete sahip olmadığı sonucuna varmıştır; "bu yüzden İlk, hiçbir mâhiyete sahip değildir ve varlık mâhiyetin sahipliği üzerine O'ndan doğmuştur."

Gilson, Roland-Gosselin'in, İbn-i Sina'nın Tanrı O olduğu için Mâhiyettir, yani Zorunlu Varlık olarak adlandırılan, O, hiçbir Mâhiyete sahip değildir, yargısından yaptığı alıntıya (bölüm 18, Judy) inanmaktaydı. Önermenin yakınlığı ve sonuç çelişkilidir, fakat metin üstünde kurulmuş gibi gözükmektedir.

Sonuç. “*Commentary on the Sentences - Cümleler üzerine yorumunda*” St. Thomas bizim zahmetli sonuçlarımızı oldukça özlü bir şekilde özetlemiş gibi gözükmektedir:

“Tanrı olan şeyin gerçekten mevcut olan varlık olduğunu ve Tanrının özündeki varlıktan başka hiçbir şeyin olmadığını söyleyen bazı kişiler bulunduğu için, onların, O'nun mâhiyetsiz bir varlık olduğunu söylemesi bu yüzdendir.”

Bir kişi bu metnin ne söylediğinden etkilendiği kadar ne söylemediğinden de etkilenmektedir. Böyle bir durumun makul örnekleyicisi olarak görünebilecek olan İbn Sînâ, eğer Aquinas'ın düşüncesinde ise, neden onun, o beğenilen ilahi ismi ‘necesse esse’ yok olmaktadır? Neden St. Thomas onun yerine “kısmen gerçekten mevcut olan varlık” bağıntısını kullanmaktadır? Burada şunu tahmin edebiliriz; Aquinas için varlık, metafiziğin öylesine temel bir konusudur ki, herhangi bir yöntemden ya da soyut kavramlardan önce varlık tüm metafiziksel düşüncenin indirgenilmesi gereken şeydir. Esse (varlık) necesse esse (Zorunlu Varlık)'dan daha basittir.

‘İnniyet’ Teriminin Kullanımını Örneklendiren Mantıktan Ek Metinler

Metin 1. Madkhal (Cairo 1952)I 5;29.11-13:

Fakat onun varlık gerçeği(wujüd) insanlık vasıtasıyladır ve bu yüzden her bir kişinin mâhiyeti, onun insanlığı yoluyladır. Oysa onun bireysel inniyeti bir nitelikten, nicelikten vb. doğmaktadır.

Metin 2.Madkhal I 7;38.13-16:

(Diğer mantıkçılar) bir şeyi, öylesine bilgece bir şekilde inniyet ve mâhiyetle alakalı şeylerle ilişkili olmaya uygun hale getirmemektedirler ki, müşterek bir şeye sahip oldukları sürece, bir mâhiyete sahiptirler ve onun vasıtasıyla bir şey diğer şeylerden ayırt edildiği derecede, bir inniyete sahiptirler, bu nedenle çokluk denilen şey, çokluk içinde paylaştığı kadar, tür ya da soy olacaktır ve onunla ayırt edildiği (yetermeyezu) derecede bir farklılık olacaktır.

Metin 3. Madkhal I 8;44.5-9

Ya esasen ya da usulen zorunluluğunun ait olduğu düşünülen bir şeyin mâhiyetini işaret etmeyen bir şey için temel ifade, müşterek temel unsurların en geneli olamamaktadır. Ve eğer öyle değilse, o halde bu bir şekilde ortak mâhiyeti belirlemektedir, Bu yüzden ondan daha uygundur; dolayısıyla onun bazı ikinci derecedeki niteliklerini diğerlerden ayırt etmekte (temyiz) faydalıdır; bu sebeple inniyet için ve her nasılsa bir şeyin Mâhiyetini belirlemeyen, inniyetini belirleyen her temel ifade için uygundur.

Metin 4a. Madkhal I 8;46.1-3(cf. Logyca Venice 1508 ; fo. 6ra):

Bu yüzden “bu nedir?” sorusuna verilen cevapta söylenen şeyin mâhiyeti ifade eden temel terim olarak açıklandığını ; “Kendi içinde ne çeşit bir şeydir?” ya da “Bu hangi nedir?”(ayyu ma; Latince quale quid) sorusuna cevap olarak verilen şeyin inniyeti işaret eden temel ifade olarak açıklandığını söylemekteyiz.

Metin 4b. Madkhal I 8; 46.4-8:

Tesadüfiye gelecek olursak, insanın gülme ve yazma rastlantıları engelinde, bu belki bir fiilin ya da hiçbir şeyin tesadüfüne dayanmayanın doğasına uygun olan bir şey (1) olabilir ve bunun gibi tesadüfi bir ifade varlık olarak adlandırılır; ya da bu (2), beyazın insana ve diğer şeylere rastlantısal olması engelinde hem buna hem de başka bir şeye tesadüf edebilir ve böylesine bir tesadüfi ifade genel bir tesadüf olarak adlandırılır. Her temel külli ifade, yine de, ya (1) tür diye adlandırılan daha geniş bir mâhiyeti ya da aksi halde (2) soy diye

adlandırılan daha özel bir Mâhiyeti ifade etmektedir. Diğer taraftan(3) ayırım diye tanımlanan bir inniyeti işaret etmektedir.

Metin 5. Madkhal I 13:72.13-15:

Terimin ilk dayatmasına gelince, bir şeyin bir şeyden farklı kılındığı her kavramı onlar, külli ya da tekil olsun ayırım olarak adlandırmıştır; ardından bunu bir şeyin kendi içinde kılınan farka aktarmışlardır.

E. M. MACIEROWSKI

Kaynakça

- Alper, Ömer Mahir, *Varlık ve İnsan*, İstanbul: Klasik yayınları, 2010.
- Altıntaş, Hayrani, *İbn Sînâ Metafiziği*, 2. bs. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Atay, Hüseyin, *Farabî ve İbn Sînâ'ya Göre Yaratma*, 1. bs., Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- , *İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Durusoy, Ali, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul: İFAV yayınları, 1993.
- Gazâlî, *Tehâfüt'ül-Felâsife*, Çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu, 2. bs. İstanbul: Klasik Yay., 2009.
- Izutsu, Toshihiko, *İslam'da Varlık Düşüncesi*, 2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- İbn Sînâ, *en-Necat fi'l Mantık ve'l- İlahiyat*, c.II, thk, A. Umayra, (Beyrut: Dar'ul-Cil, 1992.
- Kutluer, İlhan, *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*, İstanbul: İz yayıncılık, 2002.

Reçber, Mehmet Sait, “*Vacibu'l Vücûd'un Mâhiyeti Meselesi*”, Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu, Ed: M. Mazak-N. Özkaya, İstanbul: İstanbul B.B. Kültür A.Ş. Yay., 2008.

Künye:

Macierowski, E. M., *İbn Sînâ'ya Göre Tanrının Bir Mahiyeti Var mıdır?*, (çev. İlyas Ersoy, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi I, 2013):190-200.